

Neviditelný skřivánek

Přemysl Rut

Při prvním čtení na mě ta kniha zvláštní dojem neudělala. Už jenom její nevýrazný název – *Polní tráva!* Jediným doporučením bylo, že v knihovně mých rodičů stál ten svazček hned vedle Mounierova *Místa pro člověka*.

1 Už jen ten nevýrazný název – *Polní tráva!* Ani na pohled nebyla přitažlivá: uniformní modrošedou vazbou se nelišila od ostatních svazků Knihovny Svobodných novin a barva tisku od roku 1946 téměř splývala s barvou papíru. Jak už jsem řekl, jediným doporučením bylo, že v knihovně mých rodičů stála vedle Mounierova *Místa pro člověka*. To byl titul nepřehlédnutelný, zvláště s ještě ambicióznějším podtitulem *Manifest personalismu*. Ale to sousedství mohlo být náhodné.

Tak či tak, dočítal jsem tenkrát, v pětadvaceti letech, *Polní trávu* s pocitem, že na ni brzy zase zapomenou: ještě jsem se ani nedostal k posledním stránkám a už se mi jednotlivé povídky pletly: všude rovina, nad obilím skřivánek, prašné cesty do vesnic a ty postavy v chalupách vlastně jenom pomalu stárnou.

Sám nevím, proč jsem si tedy od té doby kupoval každou Čepovu knihu, která se objevila v antikvariátu. Bývaly to výtisky podobné nevzhledné jako ta *Polní tráva*, neslibovaly nic vzrušujícího, vtípného, provokativního ani experimentálního. Neumím vysvětlit, co mě nutilo chodit s jejich stárnoucími postavami podél nehlubokých a líných potoků, dokud jsem v knížce *Děravý plášť* nenarazil na povídku jménem *Noční návštěva*. To krátké, pětistránkové vyprávění bylo první, které jsem dokázal číst pro ně samotné, nejen jako další barvu či zvuk té stále stejné krajiny. Jeho nedobrovolným hrdinou je bezejmenný (jméno mu ovšem autor vymyslel: Silvestr Zdráhal) sedláček, kterého uprostřed noci vytáhnou z postele tři Napoleonovi vojáci, aby jim ukázal cestu do nedalekého Slavětína. Roztřesenýma rukama rozsvítí lucernu a jdou, on pěšky, oni na koních. Ale strachem ochromený průvodce v přehledném a důvěrně známém kraji zabloudí. Neumí se k tomu francouzsky ani přiznat, ostatně by mu to beztak neuvěřili. Sfoukne tedy lucernu a v nastalé tmě se schová do brázdy v poli, jediné skryše, kterou rovinatý kraj (nudný kraj Čepových povídek) poskytuje. Francouzi ho chvíli hledají, jejich koně mu dupou kolem hlavy, ale nakonec se rozjedou do tmy a sedlák se v brázdě dočká rána. Za rozbřesku spatří svou chalupu, své hospodářství, svůj domov. *Z komína se kouřilo. Sedláčkovi vyhrkly z očí slzy a zároveň se dal do smíchu. „Kateřina bude mít radost, že jdu včas k snídani,“ pomyslí si, pokřižoval se a vstal. „Odbočil jsem z úvozu příliš brzo,“ řekl za chvíli, rozhlížeje se po poli, a pak se dal do běhu jako chlapec.*[1]

Kniha s tou povídkou vyšla poprvé roku 1934, v době, kdy její autor překládal Pourratova *Kašpara z hor* (česky 1935), a já znovu a znovu čtu *Noční návštěvu* jako českou marginálii k té francouzské epopeji, která se rovněž odehrává za napoleonských válek. Jako etudu, cvičení v epice a jejich nárocích: v silné počáteční situaci, která uvede děj do pohybu a probudí čtenářovu zvědavost, v překvapivém

obratu a v dokonale věrohodném, a přitom smysluplném rozuzlení. Zároveň se tu však Čep nevzdává jediného stébla z modrozlaté krajiny svých starších (i pozdějších) próz.

Tajemství jeho znepokojivého vypravěčství tedy zůstává neodhaleno; bude třeba je hledat jinde než v přesvědčivé vystavěné historice na okraji velké historie.

2 Ve svých dějinách české katolické literatury si Martin C. Putna klade otázku, zda Čepovo dílo *představuje český ekvivalent katolického románu*[2] evropského, jak jej ve 20. století obnovili Mauriac, Bernanos, Green a Greene. Důmyslně přitom přidává argumenty na tu i onu stranu vah, aby posléze konstatoval, že u Čepa */.../ nejde jen o víceméně náhodnou absenci delší formy, ale o prokázanou neschopnost takovou formu vytvořit, sklenout komplikovaný příběh, který by ukazoval drama lidské duše na větší ploše*, [3] tím spíše, že Čepova bytostná zdrženlivost nedovoluje jeho postavám padnout příliš hluboko, bez čehož nelze strunu románu dostatečně napnout. To všechno je zřejmě pravda; ale odkud se vzal předpoklad, že měřítkem autorova umění je komplikovaně sklenutý román, strhávající čtenáře do nepřiznáváných propastí lidské duše? Nespočívá podmanivost Čepových textů zkrátka v něčem jiném?

Jistěže: Čep sám si občas stěžuje na nedostatek dispozic pro román: *Ano, moje próza je lyrická; ale lyrickou prózu považuji za bastardní omyl. Chtl bych umět psát něco docela jiného, prózu věcnou, s dějem pěkně rozloženým, stupňovaným a vyjadřujícím poezii svou vlastní platností, a nejen melodií slova a věty. A protože vím, že to nikdy nedovedu, padá mi opět a opět péro z ruky*, píše 19. dubna 1943 Janu Zahradníčkově.[4] Ale Tomáš Suchomel, nehrdinský protagonista Čepovy (titulní) prózy *Polní tráva*, zaujímá k tomu stanovisko zcela opačné: *„Příběh života“; říkává se, nebo dokonce „drama života“... Jak pěkně to bývá vykrouženo v knížkách! Figury jsou tam důmyslně rozestaveny a scházejí se nebo rozcházejí jaksi účelně, dbajíce na to, aby před čtenářem rozvinuly souvislý a napínavý děj, který je skryt hned v samém začátku jako kel v semeni. V knížkách to tak bezpochyby musí být, kdo by je jinak četl. Ale ve skutečnosti tomu bývá jinak; náš život je rozdroben v malé šedivé úlomky, rozházené po zemi bez ladu a skladu. Naše dni plynou jednotvárně jeden za druhým, a my v své rozržitosti a slepotě nevnímáme, jaký obrazec za námi kreslí. /.../ Nějak to ovšem spolu všechno souvisí a nějaký smysl to má, ale ten je skryt našemu nepozornému zraku, který postřehne jenom věci hmotné a možná vedlejší.*[5]

Jako by tu zdrženlivý autor nechával literární postavu, aby z jeho nouze udělala ctnost. Ale jak čistě, přesně a jemně, jak neodolatelně to ta postava formuluje! Anebo zpívá?

3 Říkávám studentům, že v dějinách literatury (v těch, které se opravdu dějí, nikoli v těch, které píše literární historikové) se ještě nikdy nevyskytl autor, jehož dílo by bylo úplnou realizací původního autorského záměru. Nikdo ještě nenapsal to, co napsat chtěl. Už proto ne, že text může vzniknout jen v jazyce a z jazyka – který má nejen svá pravidla, ale i limity a nároky; dokonce svá oblíbená témata a svůj způsob myšlení. Dobrý autor ví, že jazyk není materiál, nýbrž protějšek v dialogu. Nelze jej pouze použít; nezbyvá než se s ním domluvit. Ale do autorských záměrů nemluví jen jazyk, ovlivňují je i nesčetné a často samému subjektu skryté osobnostní dispozice a indispozice, které se dostávají ke slovu tím významněji, čím hlouběji autor při psaní sestoupí. Po celá léta se Jan Čep vracel k výroku, kterým Josef Florian kdysi komentoval jeho odjezd ze Staré Říše: *Před čím chcete utéci? Před sebou samým? Před sebou nelze nikdy utéci.*[6] Ten výrok se netýká jen řešení osobních situací, lze jej vztáhnout i na složitý, často dramatický vztah mezi autorovými záměry a dílem, jež se jim vymyká. Dílo není novinkou jen pro čtenáře, který si koupí novou knihu. Udivuje i svého autora: prozrazuje mu, co o sobě sám nevěděl.

Nejnázorněji se to dá pozorovat na autorech, jejichž literární „fikce“ vedou neustálý dialog s písemnou „dokumentací“. Franz Kafka! A třebaže to příbuzenství vypadá nepravděpodobně, také Jan Čep. Mají společného mnohem víc, než jsme si dosud mohli povšimnout. Od nesamozřejmosti domova (ať si pod tím pojmem představujeme cokoli) přes mučivé pochybnosti o každé své větě až po tu „sestru úzkost“, byť ji Kafka tak nenazýval.

Vychází to najevo teprve v posledních letech, jak se před námi zásluhou editorů Petra Komendy a Jana Zatloukala postupně vynořují takřka nové, neznámé Čepovy sebrané spisy. Zásadně doplňují obraz jeho díla nejen o texty z pařížského a mnichovského exilu, zejména o eseje psané pro rozhlas (*Kniha týdne a Meditace*) a vydatnou korespondenci (*Francouzští přátelé Jana Čepa, Vzájemná korespondence* s Henrim Pourratem), ale v prozatím (?) posledním svazku (*V setmělém horizontu*) také o deník a náčrty k promluvám a statím.

Právě v té poslední knize poznamenává Čep na téma talentu a tvůrčí zkušenosti: *Ale to bych ještě musil mluvit o tom, čím mně byla odjakživa tajemná moc slova, a o tajemné hudbě, která vzniká dotykem slov s věcmi stvořenými. Dost možná také, že za těchto okolností vznikly útvary spíše melodické než plastické, spíše lyrické než epické. /.../ Ale i tak doufám, že jsem se mnohdy dotkl dna lidského srdce a vyjádřil prachu zkušenosti obecně lidské.*[7]

Text pochází ze čtyřicátých let, je tedy přibližně stejně starý jako povídka *Polní tráva*, v níž podobně určující význam přiznává melodii starý Tomáš Suchomel. Podobné výroky bychom ostatně mohli z té povídky vypisovat dlouho; spokojme se aspoň s jediným: *„Hudba je největší dar, který ponechal Bůh člověku, když ho vyhnal z ráje,“ říkal chlapec starý rektor Matocha; „bez něho bychom neunesli tíhu a smutek svého vyhnanství. Nespouštěj se jí nikdy. I kdybys byl tím nejchudším a nejbídnejším člověkem na světě, nezahyneš, dokud ti bude ona znít v srdci.“ Chlapec věděl, co je to „znít v srdci“. Zněla mu ustavičně, /.../, propůjčovala hlas všem věcem /.../.*[8]

Nejsem první, kdo tu melodii u Čepa zaslechl. Čtenář, který nepřeskakuje doslovy, najde na konci prvního svazku „prvních“ Čepových spisů tuto radikální formulaci od Bedřicha Fučíka: *Melodický podtext /.../ se prolíná u Čepa se slovním materiálem dokonce takovým způsobem, že mnohdy jsou to komponenty záměnné: melodie se stává hlavní řečí, zatímco text má funkci recitativu.*[9] Ale co je to vlastně

BIBLIOGRAFIE

- Jan Čep: Spisy 1–6 (eds. Bedřich Fučík a Mojmir Trávníček), Vyšehrad, Proglas a Knižní klub, Praha 1991–1999
- Jan Čep, Jan Zahradníček: Korespondence I–II, 1931–1948 (ed. Mojmir Trávníček), Aula, Praha 1995 a 2000
- Jan Čep: Kniha týdne (eds. Petr Komenda, Jan Zatloukal), CDK, Brno 2015
- Jan Zatloukal (ed.): Francouzští přátelé Jana Čepa; CDK, Brno 2016
- Jan Čep: Meditace (eds. Petr Komenda, Jan Zatloukal), CDK, Brno 2019
- Jan Čep, Henri Pourrat: Vzájemná korespondence (ed. Jan Zatloukal), CDK, Brno 2021
- Jan Čep: V setmělém horizontu. Deník, zápisníky a pracovní texty z let 1929–1943 (ed. Petr Komenda), CDK, Brno 2023
- Martin C. Putna: Česká katolická literatura 1918–1945, Torst, Praha 2010

melodie? Řada různě vysokých a různě dlouhých tónů uspořádaných tak, aby sdělovaly (hudební, tedy do slov nepeložitelnou) myšlenku? Nepochybně také. I v tom je zřejmě část odpovědi na otázku, proč jsem se kdysi téměř proti své vůli k Čepovým povídkám musel stále znovu vracet. „Zněly mi v srdci“, i když si je hlava nedovedla zapamatovat. Čep však to striktně hudební (avšak i Fučíkovo přenesené, metaforické) pojetí melodie překračuje. Sáhá dál a dál do prostoru a času a třeba nevědomky se blíží středověkému chápání hudby jako analogie vesmíru. Ne náhodou se Tomáši Suchomelovi i ostatním Čepovým postavám melodie vynoří z hluku světa ve chvíli, kdy jsou v harmonii s dárcem své existence. V takových okamžicích (praví Shakespeare v Periklovi) může člověk slyšet hudbu sfér.

Prof. Přemysl Rut je hudebník, divadelní režisér, herec, spisovatel-esejista a dramatik, působí na Divadelní fakultě AMU.

LITERATURA A POZNÁMKY

- [1] Spisy I: Dvojí domov (1991), str. 324.
- [2] Česká katolická literatura II, 1918–1945, str. 1104.
- [3] Tamtéž.
- [4] Korespondence I, 1931–1943, str. 325, cit. též in V setmělém horizontu, str. 166.
- [5] Spisy 3: Polní tráva, str. 191.
- [6] Z dopisu Georgesi Rouzetovi in Francouzští přátelé Jana Čepa, str. 84.
- [7] V setmělém horizontu, str. 203.
- [8] Polní tráva, str. 148.
- [9] Básník dvojího domova in Dvojí domov, str. 341.